

ЛІТЕРАТУРНІ АСПЕКТИ І ФІЛОСОФСЬКІ РОЗМИСЛИ

I. – Визначення

Якщо зазирнути до трьох авторитетних словників «Ларус», «Робер» і «Літре», то відповідно прочитаємо такі визначення:

Сміх («Ларус»): вираження веселих почуттів через скорочення м'язів обличчя, що супроводжуються більш чи менш уривчастими й гучними видихами.

Сміх («Робер»): вияв радості через розширення ротового отвору, що супроводжується уривчастими, більш чи менш гучними видихами.

Сміх («Літре»): здійснення певних рухів ротом, унаслідок враження, що збуджує в нас щось веселе, приємне. Сміх є дією сміху або, мовою фізіології, серія невеликих уривчастих, більш чи менш гучних видихів, що залежать переважно від скорочень діафрагми й супроводжуються мимовільними скороченнями лицевих м'язів.

Отже, на основі цих трьох «класичних» визначень сміх постає як вираз обличчя, що передає почуття радості й має два аспекти – візуальний і звуковий.

II. – Застосування слова «сміх» у мовних зворотах

Існує безліч висловів зі вжитком слова «сміх», які тим самим засвідчують розмаїття смислів, що трохи контрастує з однозначністю поведінкової реакції. Погляньмо разом із

відомими письменниками на цей плюралізм висловів (приклади взято зі словника «Літре»):

- Сміятися до сліз: сміятися так сильно, що аж сльози починають текти.
- Сміятися на всю горлянку, сміятись, як божевільний: «Коли ж вони впізнали мене, то зачали реготати, як дві навіжені, розглядаючи моє жалюгідне вбрання» (Лесаж).
- Померти від сміху, луснути зі сміху: «Ось уже три місяці поспіль я встаю й лягаю, падаючи зо сміху» (Вольтер, Лист до Тьєрію, 11 серпня 1760 р.).
- Смішити себе: шукати нагоду, мотиви посміятися, «смішити себе, щоб не плакати».
- Самозадоволено всміхатися: показувати на обличчі втіху від власної вагомості. «Недбалий стан наївної довіри породжує самовдоволення без міри, тому він без кінця з погордою сміється» (Мольєр, «Учені жінки», I, 3).
- Сміятися нутром: переживати почуття радості, що викликає сміх, але не показувати його назовні.
- Ласкаво сміятися: влаштовувати привітну зустріч. «А гляньте, як усі його вітають чемно, як усміхаються, розточують слова» (Мольєр, «Мізантроп»⁴, I, 1).
- Аби посміятися, заради сміху: коли говорять або чинять не всерйоз. «Ви що, смієтеся?»: так кажуть особі, яка робить не дуже прийнятну пропозицію або висловлює нісенітницю.
- Висміювати, давати привід для сміху: збурювати на-смішку.
- Сміятися з/над: глузувати, брати на кпини, жартувати. «Мадам де Кеткен – тлуста; хочете з того посміятися? То смійтеся» (Севінье, 370).
- Сміятися в очі: кепкувати з когось прямо в обличчя.

⁴ Тут: пер. М. Рильського.

- Сміятися в бороду, у вуса: відчутти лукаве задоволення, яке приховують.
- Сміятися силувано, удавано, вимушено, вимучено: говорять про особу, яка не сміється щиро, а приховує під силуваним сміхом невдоволення, злість, прикрість, сміється зі спонуки. «Я затаїв од нього правду й, посміхаючись крізь зуби, сказав, що ця пригода мені до душі» (Лесаж, «Гюзон Д'Альф», V).
- «Добре сміється той, хто сміється останній»: примовка про когось, хто тішить себе надіями на успіх у справі, в якій намагаються взяти над ним гору.

Отже, сміх може свідчити про безліч тенденцій (доброзичливість, самодостатність, ворожість, насмішка), та, ймовірно, він насамперед виражає деяку амбівалентність.

III. – Філософські розмисли

Чимало філософів і літераторів сформулювали свої рефлексії на тему сміху та смішного. Деякі з них розвинули їх і структурували у вигляді теорій.

Отож ми розглянемо їхні ідеї, відтак наприкінці подорожі філософськими смислами підсумуємо основні концепції, що стали класичними.

Звичайно, ми усвідомлюємо й добре розуміємо небезпеки, коли ті чи ті ідеї відривають від загального викладу. Втім, зазначимо, що всі судження різних авторів і епох мають бути перенесені насамперед до їхнього історично зумовленого соціокультурного контексту, що породжував доволі своєрідну систему уявлень і цінностей, але zarazом кожен видатний мислитель формував свою концептуальну систему, до якої інтегрувалися погляди на сміх і смішне.

1. Античні автори

А. Два давньогрецькі автори: Платон і Аристотель.

а) Платон. – По суті, Платон через слова Сократа викладає своє бачення сміху та смішного в діалозі «Філеб» (фрагмент про змішані задоволення).

Насамперед, сміх є задоволенням. Однак таке задоволення може змішуватися зі стражданням за різних обставин, серед яких, скажімо, щось сміховинне, насмішка.

Так, насмішуватий сміх, глузування ґрунтується на заздрості. Заздрість – то є «страждання душі», й «заздрісник», як стверджує Платон, відверто радіє нещастям ближнього.

Але в чому тут полягає природа смішного і якими є нещастя іншого, що викликають радість?

Смішне стає злом, коли ґрунтується на незнанні, хибній гадці, а отже, ілюзії, яку виказує слабкий і нездатний постояти за себе суб'єкт (бо сильний невіглас – радше не смішний, а страшний), і то у трьох царинах – щодо власності, тіла й духу. Він уявляє себе багатим, гарним і мудрим, але насправді ми бачимо його бідним, почварним і дурним.

«Звідси ти можеш бачити, яка природа смішного, – пише Платон. – Загалом, це порок, що дістає свою назву від особливої якості; усім порокам у цілому властива якість, що протилежна тому, що виголошує напис у Дельфах (“Пізнай самого себе”)».

Крім того, розділивши два види сміху, пов'язаних із насмішкою, він встановлює підвид, що спирається на моральне судження. Бо, як виявляється, сміховинне, якщо воно помічене у ворога, є цілком прийнятним, легітимним і добродішним.

Тоді чи можемо ми говорити у цьому випадку про сміх чистого задоволення, адже він вважає, що насмішка поєднує задоволення та заздрість, а отже, страждання?